

ПЕТ-ВЕКОВНАТА ДУХОВНА АВТОНОМИЯ НА ЧЕПИНСКО – СПОМЕН ЗА ТЕРРА БЕСИКА И БЕСИТЕ

Свилен Топчиев

Легенди се носят за средновековната крепост Цепина и за нейния владетел Алексий Слав, сестрин син на цар Калоян. Неслучайно тази част от планината, Северозападните Родопи, започват да се наричат Славиеви гори. За да се помни и да се знае, че тук местните тачат миналото и корените си. Запечатали са в приказките и в песните си своята духовна идентичност. Разказват на деца и внуци за смелостта на цепинци, които в едно по-късно време устоявали с месеци на напъните на османската войска.

След възхода на българската държава през XIII век идва упадъкът през XIV век. Идват латинците, превзели Константинопол, след тях идва нов враг – османците. Началото поставя Осман I Гази (1299 – 1324), който е първият султан от османската династия. Той непрестанно атакува Византия и откъсва земи от нея. Наследен е от своя син Орхан I (1324 – 1362) – вторият османски владетел. От 1326 г. столица на Османската държава е Бурса. Решаващо влияние за Родопите и за България има третият османски владетел – Мурад I (1362 – 28 юни 1389 г. на Косово поле). Потомците му дават прякора Худавендигяр – “Приближеният до Бога”, а съвременниците го помнят като Мурад Гази – войн на вярата, истината и справедливостта. Смята се, че той е архитектът на Османската империя.

През 1362 г. личният учител (лала) на султан Мурад I, Лала Шахин паша, превзема Адрианопол (Одрин). След Бурса Одрин става столица на Османската държава до падането на Константинопол през 1453 г. Две години след Одрин, през 1364 г., Лала Шахин паша превзема Пловдив. Настанява се в Пловдив като първия бейлер бей на Румелия (военен и административен управител на Румелия), която малко по-късно има 124 хиляди квадратни километра територия (малко повече от територията на днешна България). На практика Лала Шахин паша е вторият човек след султан Мурад I.

1. ОСМАНСКОТО НАШЕСТВИЕ В СЕВЕРОЗАПАДНИТЕ РОДОПИ

Укрепил се в Тракия Мурад I непрестанно атакува съседните територии. Неговият граничен командир Гази Дауд паша напада родопските крепости. Ето какво пише краеведът Стефан Захариев: “В единъ часъ расстояние къмъ югъ отъ село-то [*село Голямо Белово*] на единъ връхъ въ планина-та наименуванъ Раковица, има пространна крепостъ съ черкова Преображение Христово развалена, дето въ завоевание-то на тези места като отишълъ Гази Даутъ паша да покорява Българи-ты, те ся събрали от близки-ты села, та ся затворили въ тая крепостъ и ся бранили много время съ оръжие-то си; нъ най-после като видели, че неще можатъ да стоятъ противъ турска-та сила, те ся предали с некои условія и по заповедъ на пашата сами разсипали крепост-та и черкова-та”¹ Вероятната година за превземането на крепостта Раковица е 1372. Условиата, които поставили беловци, според проф. Иван Батклиев са били: да не се посяга на имуществото им и да не ги прогонват от родните места. Пашата приема и като награда за него получил околните села като вакъфски имот на негово име: “Войни-ты на Даутъ паша, като покорили българи-ты въ Раковица, нападнали на Спасовскійтъ Мънастиръ, та го опленили, исклали 30 души от калугери-ты, а други-ты предварили та бегали въ Цепина, дето Българи-ты още ся държали, На този мънастиръ са били подвластни цепинските села Белюво и Загорово [*днешният град Септември*], на които приходить отъ десѣтъкътъ подиръ завоеваніето посветили на царска-та Архива (тефтерхане) въ цариградъ съ име Гази-Даутъ-паша-вакуфу”².

Това е времето на цар Иван Шишман (1371-1395 г.), когато в битката при Черномен (26 септември 1371 г.) Вълкашин и Углеша претърпяват разгром от османските войски, предвождани от Лала Шахин паша. Разправил се с останалите християнски княжества, султан Мурад I насочва силите си срещу България и неукрепналият още Иван Шишман се оттегля зад Стара планина в Северна България. Останали без подкрепа, крепостите в Северозападните Родопи се съпротивляват доколкото могат. Най-упорита съпротива оказва Цепина. Към цепинци се присъединяват и оцелелите бойци на войводата Курт от Раковица. Ето какво пише краеведът Стефан Захариев за защитата на Цепина през 1373 г.: „Отъ цепински-ты Българи в завоевание-то едни са се били съ Турци-ты на Куртово (това место е в Рилла планина 6 часа на югъ отъ Големо Белово и е пределъ на белювското окружіе, а наречено е така отъ тогавашнѣтъ юнакъ Курта), а други-ти были въ речена-та крепостъ [*Цепина*], и подиръ превземането на Раковица, още 9 месеци ся били с Гази Даутъ паша, нъ като ги насилилъ отъ три страны, отъ техъ едни побегнали

¹ Стефан Захариев, фототипно издание с коментар, изд. На Отечественя фронт, 1973 г., цитираното издание е “Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза”, стр. 54.

² Стефан Захариев, фототипно издание с коментар, изд. На Отечественя фронт, 1973 г., цитираното издание е “Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза”, стр. 55.

при рудопскій-тъ Деспотъ, а другиты испратили посланицы въ Пловдивъ при Лала Шахбединъ и се подчиниле подъ турска-та властъ съ тези условия: 1) да си развалятъ до основа сички-ты цепински крепости; 2) за сека душа да платятъ по една жлътица военны разноски; 3) да даватъ десѣтъкъ от сички-ты произведенія на Гази Даутъ паша; 4) на место харачъ и други данацы да ся длѣжни сички-ты мъжіе, отъ 20 до 35 години, да отиватъ съ турска-та войска на битви-ты, дето и да было като помагачи (отъ кое-то ся и наричатъ отъ помагачи Помацы) и 5) да не зависятъ отъ друга черковна властъ, а сами да си се управляватъ духовно. Това последне преимущество и до днесъ иматъ останали-ты непотурчени Помаци Българе, защо-то двам-та техни свещенници съ самовластни, те ся ръкополагатъ отъ който Владика искатъ и неплащаха никои правдини на Агатоникійскій-тъ Епископъ въ градътъ, нито после на пловдивски-ты Митрополиты, кои-то много пъты мъчиха селяни-ты най-паче вули за бракосъчетаніе да зиматъ отъ техни-ты Епитропи, та други-ты владишки правдини пакъ да не даватъ, нъ Цепинци-ты основаеми на свои-ты стари правдини никогашъ несклониха. И така селски-ты кметове съгласно съ свещеници-ты самовластно си управляватъ свои-ты черковны работы. Техниты моми като не могатъ да живеятъ въ полски-ты села, не ся женятъ навънъ отъ Цепина, нъ и полски-ты момы неотиватъ въ онова студено место, ако и климатъ-тъ да е много здравъ, и човеци-ты живеятъ повече години тамо, нежели въ полет-то, а споредъ това цепински-ты Българе са принудени да ся зимат и първи братовчеди³.

След превземането на крепостта Раковица, отбранявана от войводата Курт и затова понякога наричана Куртово, част от защитниците оцеляват. Според проф. Иван Батаклиев това се е случило след 1371 г. Османската войска разбива Вълкашин и Углеша през 1371 г. и веднага след това се насочва към планинските крепости в Родопите. Крепостите в Северозападните Родопи са атакувани от войска начело с Гази Даут паша. Нахлувайки в Беловското дефиле, османлиите минават през Белово и Загорово (днешния град Септември). Водени от Курт, българите бягат в крепостта Раковица. Тази крепост не е така укрепена и въпреки героизма, не издържат дълго. Решават да се възползват от османското военно право, при което, ако селище или крепост се предаде, може да се запази живота на хората и да се преговаря. Защитниците на Раковица искат да се запази живота на хората от селищата и да не ги прогонват от родните места.

Следващата голяма битка е битката за Цепина. Това е последната крепост в Родопите. Тя е крепост-полис (сн. 1, 2, 3, 4). Около същинската крепост е имало заграждение, опазващо жилищата на обикновените селяни, обслужващи крепостта. При най-малката опасност там бързо се прибирали селяните от околността и добитъкът.

³ Стефан Захариев, фототипно издание с коментар, изд. На Отечествения фронт, 1973 г., цитираното издание е "Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза", стр. 66.

Снимка 1. Цепина откъм с. Дорково.

Снимка 2. Изглед към Цепина от пътя за с. Дорково.

Снимка 3. Изглед от дома на деспота към с. Дорково, гр. Ракитово и връх Сютка.

Снимка 4. Цепина с метоха и овчарника.

Следва същинската крепостна стена. Зад нея най-важните съоръжения са две църкви и две водохранилища (сн. 5, 6, 7, 8), които се пълнят с дъждовна вода, но и с вода от специален водопровод, свързан с планинския рид Каркария.

Снимка 5. Фамилната църква на деспота в крепостта Цепина.

Снимка 6. Стара еднокорабна църква в крепостта, под която има основи на антична трикорабна.

Снимка 7. Водохранилище за гарнизона на крепостта.

Снимка 8. Голямо водохранилище за жителите на крепостта.

Освен това крепостта е разполагала с входи-изходи (**сн. 9**), които са давали възможност за осъществяване на търговски, военни и други връзки с околността.

Снимка 9. Входът на крепостта Цепина.

На най-високата част се е издигала трета стена, която е затваряла Цитаделата (**сн. 10, 11**). В Цитаделата са разположени още два водоема – за владетеля и за неговите приближени (**сн. 12, 13**).

Снимка 10. Цитаделата на крепостта.

Снимка 11. Вътрешната стена на Цитаделата.

Снимка 12. Фамилното водохранилище на деспота в Цитаделата, над което е бил неговият дом.

Снимка 13. Голямото водохранилище в Цитаделата, предназначено за нейните защитници – приближените на деспота.

Поради естествената укрепеност на мястото и поради възможността за добро водоснабдяване Цепина никога не е била превземана. Тя е преминавала от български във византийски ръце и обратно с договор. Гази Даут паша я обгражда от всички страни и се надява водата и храната на защитниците да свършат. Но както вече бе посочено по-горе крепостта е напълно осигурена и може да издържи много дълго време. Защитниците се отбраняват девет месеца през тази фатална 1373 година. Те са можели да се държат и повече. Но информацията, която получават е обезкуражаваща. Цар Иван Шишман се е оттеглил на север от Стара планина и е станал формално васал на Султан Мурад I. Родопите са покорени. Цепина е островче в огромен океан.

2. ДОГОВОРЪТ

В тази обстановка цепинци решават да се възползват от Османския военен закон, според който защитниците на предалите се селища и крепости могат да запазят живота си и да преговарят. За тях е очевидно, че озлобеният от съпротивата им Гази Даут паша не е добър преговарящ. Те решават да се обърнат към приелия исляма грък Лала Шахин паша. Още повече, че той е върховен военен и административен ръководител на Румелия като бейлер бей. Излизат през проходите, които още не са намерени и отиват в Пловдив, където е седалището на Лала Шахин паша. Били са много добре подготвени какво да искат. Не се държат като отчаяни хора, а като войни, които си знаят цената. Очевидно е, че и Лала Шахин паша, който е учителят преди всичко по военно дело на Султан Мурад I Гази, е оценил по достойнство делегацията. Ако Цепина продължи да се съпротивлява това ще е знак, че османските войски не са непобедими и ще предизвика желание за бунт на току що окупираните християнски (най-вече български в този момент) земи. Затова е обяснимо, че най-важният въпрос е да се разрушат цепинските крепости. Те са няколко в района: Селското кале край Дорково, Калето край местност Алков камък над Костандово, Пелевата кула край Ракитово, Кулата – Калинката край Ракитово, Кулата – Градот (селището Потука) край Ракитово, Калето под връх Сютка, Калето под връх Домузалан. Вероятно е ставало въпрос и за крепостите по северните склонове на Родопите: Семчиново, Варвара, Баткун, Паталеница, Црънча, Дебращица, Капитан Димитриево, Радилово, Пещера. Повечето от тези крепости вече са били повредени, но поради планинския терен все още са били опасни и е трябвало населението само да ги доразруши, за да не се използват срещу османците.

Второто условие е било да се плати по една жълтица военни разходи за всяка душа. Покореното население е плащало разходите по покоряването. Вижда се, че още в първия момент завладените земи са ставали част от материалната база на завоевателя.

2.1. АГРАРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

Третото условие е още по-интересно. Въвежда се данък десятък, който трябва да се дава на завоевателя Гази Даут паша. На практика върху цепинските села или както са по-известни по-късно Чепинско, се учредява мюлк/вакф в полза на Гази Даут паша. Това са първите години, когато се поставя началото на шериатската система на икономически и правни отношения в Османската империя. Терминът мюлк означава безусловна частна собственост. Физическо или юридическо лице купува земя от владетеля, който е абсолютен собственик на цялата земя. Различават се истински и неистински мюлк. Истинският е земя, която се намира в регулация на селището или е в непосредствена близост до нея, придобита „първоначално с шериатска покупко-продажба, в което отношение продава хазната, а впоследствие – обект на свободна покупко-продажба между физически и/или „юридически“ лица (каквито са например „градските“ вакфи, опериращи с приходи от градска недвижимост)“⁴.

Неистинският мюлк (гайр-и сахих мюлк) – буквално преведено неистинска безусловна частна собственост, се конституира върху държавна земя. Придобива се с изрично дарение с мюлкнаме, наричано и темликнаме, документ, изразяващ изрично волеизлияние на конкретен османски владетел, без да се ангажира владетелската институция. На практика това означава, че тази земя е собственост на мюлксахиба – ползвателя на земята, докато е жив този османски владетел. След интронизацията на нов османски владетел мюлксахиба трябва да получи документ мукаррернаме – признаване на правата му като действителен владеец на тази земя.

Всички вакфи на практика са неистински мюлкове, при което физическото лице мюлксахиб се заменя с юридическо лице – фондация, която разпределя печалбата от конкретната собственост за постигането на определени цели. И отново вакфите са истински и неистински.

Истинските вакфи – хайри (благотворителен, наричан и „асъл вакф“). Средствата от този вакф отиват за благородна и благотворителна цел – строеж и поддръжка на сгради с култов характер или социални сгради, създаване и поддръжка на инфраструктурни съоръжения, издръжка на религиозни служители и за подпомагане на най-бедните членове на ислямската общност.

Неистинският вакф – „ахли вакф“ – е спорен от гледна точка на шериата. Допуска се средствата да се разходват за служители на религиозния култ или на упоменати в документа заслужили лица, както и на техните потомци. Проблемът произтича от факта, че понякога липсват потомци. За този

⁴ „Вакфите в България“, съставителство и научна редакция Веселин Янчев, Мария Кипровска, Григор Бойков, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София, 2020, стр. 21.

случай е постигнат компромис средствата да се ползват за най-бедните членове на ислямската общност⁵.

Очевидно е, че възможността цепинци да плащат десятък на Гази Даут паша произтича от неистински „ахли вакъф“. Вакъфът представлява поземлен данък, който е еднакъв за всички данъчно облагаеми субекти. Той не може да бъде изменян по желание на вакъфсахиба – собственика на поземления имот. И доколкото тук е указана стойността на плащането – 10%, очевидно е, че това е поземлен данък. В случая не става въпрос за същински поземлен имот – нива, ливада, а става въпрос за селища. В такъв случай имат значение броят на ханетата – домакинствата. Вакъфсахиба брои домакинствата и получава от тях десятък. За да се увеличи прихода, трябва да се увеличат домакинствата: да се заселят нови или да има положителен естествен прираст.

Особената важност на мюлковете и вакъфите в завладените територии произтича от разбирането, че това е инструмента за финансиране на новите военни походи. Така се финансира свещената война – газа. Затова Бистра Цветкова ги нарича „гази мюлк“, а Вера Мутафчиева ги нарича „поземлен мюлк“. За период от половин столетие (1354-1402 г.) в Тракия, Македония и частично Албания, където са най-ранните османски владения в Европа, са документирани 31 поземлени мюлка и вакъфа, от които само 4 са султански. За следващия 50 годишен период (1402-1453 г.) в същия географски район има документирани 92 мюлка и вакъфа, от които само 6 султански⁶. Това е инструментът, който генерира приходи и мотивира завоевателните стремежи на граничните военни командири да водят свещената война. В Северозападните Родопи военачалникът е Гази Даут паша. Неговата награда е десятъкът от 7^{те} селища в Чепинско.

Има съмнения на някои български историци в съществуването на паша с име Гази Даут. На страница №106 от книгата на Стефан Захариев има пояснение, че съмненията са неоснователни, защото в турски документ от 1868 г. се споменава село Старо Бельово, Татарпазарджишка каза и се пояснява: „Реченото село е завещано на вакъфа от покойния Гаази Даут паша“. Бележката е цитирана по Д. Ихчиев, Турските документи за Рилския манастир, София, 1910, стр. 485, акт №30.

2.2. ХАРБАДЖИИ

Четвъртото споразумение е задължението всички мъже от Чепинско от 20 до 35 годишна възраст да отиват с османската войска като помагачи където и да е. Това ги освобождава от задължението да плащат джизие/хадж/харач – шериятски данък, който в началото са плащали отделните ханета – къщи, но

⁵ Вакъфите в България“, съставителство и научна редакция Веселин Янчев, Мария Кипровска, Григор Бойков, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София, 2020, стр. 27-28.

⁶ Вакъфите в България“, съставителство и научна редакция Веселин Янчев, Мария Кипровска, Григор Бойков, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София, 2020, стр. 21.

после е станал поголовен данък за другOVERCI (хората на книгата – християни и юдеи). Джизие то е било различно за различните райони. Граничните райони са били с намалено джизие. Също така този данък е бил съобразяван с икономическото и социално положение на районите и е вариал. Другият данък за другOVERCI е бил кръвният данък, но чепинци са били освободени и от него. От района не са вземани момчета за еничари, защото техните бащи са били с армията. Вероятно тази четвърта точка от споразумението е последното искане на Лала Шахин паша. Като бейлер бей на Румелия и като висш военнoначалник, водещ османската войска срещу Вълкашин и Углеша преди около година, той е знаел колко е важно попълването редиците на армията. Още повече, че Османската империя в този момент воюва на няколко фронта. Цепинци са приели, защото са нямали избор, а и защото това ги е спасявало от джизие то – спасили са се от непоносимо обедняване.

2.3. ДУХОВНА АВТОНОМИЯ

Петото споразумение очевидно е наложено от цепинци. Да не зависят от друга черковна власт, а сами да се управляват духовно. Трудно е да си представим как едни хора, които е трябвало да се погрижат преди всичко за оцеляването си – своето и на децата и близките си, са мислели за духовна независимост. Очевидно е имало нещо, което е провокирало тяхната загриженост за духовната независимост. От една страна това е фактът, че се води религиозна война – газа. Но в началния период – веднага след завоюване на териториите османците са били много толерантни към другOVERCите. Оставяли са ги да почитат своя култ. Единствената разлика е бил фактът на икономически натиск – изповядващите ислям не плащат данък джизие/хадж (десятьк от произведеното отива за османската хазна). Тогава какво е принудило цепинци да бъдат толкова активни по отношение на религията и духовното самоуправление?

Още през 1364 г. османската войска, водена от Лала Шахин паша превзема Пловдив и той се настанява там като бейлербей на Румелия. Установява се практиката в завоюваните територии духовната власт да се предава на гръцката патриаршия. Сменят се българските митрополити в Пловдив и Стара Загора с гръцки. В българските църкви влизат гръцки свещеници, които водят службата на гръцки. Още преди падането на Константинопол през 1453 г. процесът по гръцизирането на църквите в завоюваните български земи е факт. Сигурно това са видели цепинци, за да се загрижат за духовната си независимост наравно с оцеляването си. По-важното е, че получават тази толкова желана духовна автономия.

Споразумението от пет точки е предадено от краеведа Стефан Захариев в неговата книга „Географико – историко – статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза“, написана до 1865 г. и отпечатана във Виена през 1870 г. Той обособява седемте села от Чепинско отделно, защото му се струва, че те са естествено географски отделени. Когато бил няколко години

правителствен ковчежник (сандък-емини) в Пазарджик му се случило неприятно приключение. Около 1840 г. областен управител и управител на града бил Махмуд бей Кавазоноглу, който започнал да строи голяма укрепена сграда срещу арменската черква в града. Кавазоноглу насилва взел от ковчежника Ст. Захариев една голяма сума пари, което принудило Ст. Захариев тайно да отиде в Цариград, за да се защити. С помощта на патриаршията след едногодишно съдене се оправдал, а Махмуд бей Кавазоноглу бил наказан. Поради тази случка Захариев напуснал областната управа и станал владишки наместник на пловдивския митрополит в Пазарджик и Пазарджишката каза (област). Като такъв обикалял многократно казата и събирал информация. Срещал всякакви хора, слушал разкази за геройства и погроми, събирал археологически артефакти и документи. Така получил от стария поп Илия от Батак (според Христо Попконстантинов от Белово), на 96 години, препис от летописа на поп Методи Драгинов за помохамеданчването на Чепинско. Поп Илия бил получил преписа от дядо си поп Иван. Като владишки наместник Захариев бил потресен от жестокия начин за събиране на владишки данък по селата от българогонителя пловдивски митрополит Хрисант, който през 1857 г. бил отстранен. Бил заместен от Паисий – благосклонен към българите и тяхната борба за църковна независимост, заради което бил заточен в Атон. Стефан Захариев бил активен борец за църковна независимост, заедно с д-р Стоян Чомаков – представителят на християните от региона. За вредите, които е нанесъл на гръцката патриаршия през 1859 г. с патриаршеска заповед е отстранен от длъжността владишки наместник. Той е и един от създателите на читалище „Виделина“ в Пазарджик през 1862 г. и е библиотекар, цели 12 години – от 1858 г. до 1871 г. в библиотеката на училището, която е била и читалищна библиотека. Починал през 1871 г.

3. ДАЛИ ДОГОВОРЪТ Е ВЛЯЗЪЛ В СИЛА

Има много писмени документи за големите битки на османците през 14 и 15 век: Плочник – 1386 г., Косово поле – 1389 г., Никопол – 1395 г., Варна 1444 г. Родопите са бяло петно в документално отношение. След предаването на Цепина през 1373 г. всичко утихва чак до 17 век – до времето на помохамеданчването на Чепинско. Какво се е случвало през този дълъг период от близо три века? Дали наистина неписаният договор между бейлербея на Румелия Лала Шахин паша и цепинци се е прилагал на практика или всичко се е случило по друг начин? Дали легендата за падането на Цепина и за Мулешкия чучур, която се разказва до днес е вярна?

3.1. ЛЕГЕНДАТА ЗА МУЛЕШКИЯ ЧУЧУР

Снимка 14. Мулешката чешма днес.

Христо Попконстантинов и Стефан Веркович извършват през лятото на 1892 г. първите археологически разкопки на крепостта Цепина (след Полихроний Сурку, който се движи с руските военни части по време на Руско-Турската освободителна война 1877/78 г.) Те наемат от с. Дорково показвачи и помощници при разкопките. Един от тях е 50 годишният Али ага Мехмедов Паралаята, който на 09.07.1892 г. разказва легендата за Мулешкия чучур. „За паданъето на крепостъта Цепена подъ турците има едно предание, отъ което произхожда името на гореспоменатата Мулешка чешма. Преданието, което изслушахъ отъ деда Алия, гласи така: Българите много време се държали въ калето. Те имали доста храна, отнапред приготвена, а водата имъ иде-ла по кюнци отъ отсрещния баиръ. Всичко отивало добре, но отъ Бога било вече определено, турците да станатъ господари и на Чепино, а щомъ Господъ реши нещо, никой не може да измени решението му. Не щешъ ли, да се случи единъ день , едно дете, безъ да го съзратъ нито родителите му, нито вардачите на крепостната порта, да излезе отъ крепостната сграда и да попадне въ турски ръце. То било заробено от обсадниците. Милостивата му майка заплакала дотолкозъ, щото обсадените решили да я пуснатъ вънъ отъ крепостта. Майката била пусната и се втурнала въ турския лагеръ, за да грабне милата си рожба отъ умразната сганъ, но турците не й давали детето, докато не имъ укаже, по кой начинъ биха могли да надвиятъ обсадените ратници. Майката тогава разправила на турците, че българите имали всякакви потреби вътре въ крепостта, само водата им идела отъ вънка по кюнци, но отъ где и тя точно не знаяла. За да могатъ прочее да намерятъ извора на водата, хитрата жена имъ казала, да дадатъ на едно гладно муле да излиже

три оки солъ, и, като го зажеже жажда за вода, то ще намери местото, отгдето водата отивала на българите въ крепостта. Като направили турците това, мулето се разтичало на Метойската поляна, разприпкало се по бърчинките като диво и най-после се спрело при една бърчинка срещу крепостта и започнало да рови съ предните си крака местото, гдето бил изворътъ. Турците спрели водата, и зажднелите българи се предали, разбира се не безъ раздоръ. Едни били съгласни да се предадатъ, други искали да противоустоятъ до последна капка кръвъ. На изворчето сетне била направена малка чешмица и я нарекли Мулешка-чешма⁷.

3.2. ОСМАНСКИ ВОЕНЕН ЗАКОН

Съгласно османския военен закон, когато дадено селище се съпротивлява до последно и османската войска го превземе, то войниците имат пълно право да разграбят движимата собственост и да заробят селяните. Същото се отнася и за всяка крепост. Ако легендата е вярна, то тогава защитниците на крепостта Цепина и населението от околните селища е трябвало да са избити или отведени към Мала Азия. От турските регистри от следващите десетилетия се вижда, че това не е така. Селищата в Чепинско са многобройни и жизнени.

Въпросът за договора, който са сключили цепинци с Лала Шахин паша е коментиран от К. Иречек. „Относно информацията, която дават Ст. Захариев и В. Дечев за завладяване на Родопите в хода на ранните османски завоевания от отредите на Гази Дауд паша, Ибрахим паша и Джедит Али паша, част от нея, по причина, че В. Дечев все още не е написал „Миналото на Чепеларе“ /1928 г./, е приета и използвана още от Константин Иречек. Позовавайки се на „родопските и средногорските народни предания, които се предавали от род на род“, събрани от Захариев, той отбелязва защитата на крепостта Раковица при Белово, отбраната на областта Цепина и в крайна сметка договорът, сключен между тази част от родопското население и Лала Шахин, според който родопските жители ставали „харбаджии“, освобождавани от данъци, което според Иречек е началото на създаването на войнушкия корпус“⁸. Видно е, че Иречек приема договореността за влязла в сила и цепинци са станали харбаджии – помощници в турската войска.

Съществуват данни за собствеността и данъците и за селищата от Чепинско в регистъра от 1515 г., наречен още муфассал регистър – подробно записване на данъчни приходи от населението от тимари, зеамети, хасове, мукатаи, мюлкове, вакъфи, чифлици и крепости. Тук термините тимари, зеамети и хасове означават ленно владение с различни размери, предоставяно срещу служба в армията или други услуги, оказвани на държавата. Това е не толкова същинско владение на земята, колкото годишен приход на

⁷ Христо Попконстантинов, Родопски старини: българи мохамедани (rodopskistarini.com).

⁸ The vakf institution in Rhodope mountain in 15-17centuries – Chapter 1 (Вакъфската институция в Родопите – XV-XVII в. – Глава I), стр. 32.

тимариота – владетеля на тимара, отчислен от централизираната феодална рента. При тимарите годишния приход е до 20 000 акчета, при зеаметите – до 100 000 акчета, при хасовете – над 100 000 акчета. През втората половина на XV век обстановката на Балканите постепенно се успокоява. В полето около Пловдив и новопоявили се Пазарджик се развива оризарството. В Западните Родопи – Разложко, Чепинско се отглеждат пшеница, лен. Развива се планинското пасищно животновъдство, преди всичко овцевъдство. „Същата картина е налице и за Чепинските и Разложките села, които през 1530 г. също са част от хаса на румелийския кадъаскер – Чепинските села /без Лъжани, което е тимарско/ дават 31 324 акчета, а Разложките /без Якоруда, Драглище и Баня – тимарски/ – 72 083 акчета“⁹.

Няма данни за феодалните приходи от чепинските селища за периода веднага след завоюването. Някакви реални данни има известни от началото на XVI в. по-специално данните са от данъчни регистри от 1515 г., след това от 1528 – 1529 г. в Таблица 1, която може да бъде разгледана по-долу първите три колони: селищата, данни от регистри от XVI в. и от XVII в. са взети от дисертация на Дамян Борисов от Пловдивския университет „Вакъфската институция в Родопите XV – XVII в.“¹⁰. Четвъртата колона от таблицата е добавена допълнително от автора на този материал, за да се направи директно сравнение на данните за населението на населените места от Чепинско през XVI, XVII и XIX в. Данните от XVII в. са от периода непосредствено преди по-мохамеданчването на Чепинско.

Данните за четвърта колона са от книгата на Стефан Захариев и са от периода 1843-1859 г., когато той е обхождал Татарпазарджишката каза като владишки наместник. Тези данни се използвани и от Вера Мутафчиева, когато тя подготвя статията си за Чепинско като част от вакъфа на Султан Сюлейман I.

ТАБЛИЦА 1

Селища	XVI век							XVII век		XIX век	
	TD77 1515 г. ханета		TD370 1528/29г. ханета		TD498 1570/71 г. ханета		Kuyudu Kadime 1595 1595 г.	MMD №152 1634 г.	1639 –41 г.	Ст. Захариев 1865 г. ханета	
	х	м	х	м	х	м	общо за селата	джизие ханета	джизие ханета общо за селата	х	м

⁹ The_vakf_institution_in_Rhodope_mountain%20.pdf, таблица за чепинските села на стр. 55.

¹⁰ The vakf institution in Rhodope mountain in 15-17centuries – Chapter 1 (Вакъфската институция в Родопите – XV-XVII в. – Глава I).

Каменица	100	0	88	0	-	5	472 християнски домакинства (от 641 за 1569/70 г.) 216 мюсюлмански домакинства (от 193 за 1569/70 г.)	120	593 за 1639 г. 479 за 1641 г.	140	
Ракитово	89	7	90	12	-	78		45		40	80
Костандово	88	1	70	0	64	49		-		-	80
Баня	54	4	63	4	96	31		-		-	350
Корова	52	0	46	0	-	-		-		-	40
Дорково	135	3	122	4	-	-		-		-	40
Лъжани	100	7	88	4	-	-		91		-	60
Общо	618	22	567	24	160	163				180	650

Информация за селищата от Чепинско дават и други източници. „Селища в Неврокопско /Садово, Вълкосел, Корница, Абланица, Мусомища/ и Чепинско /Костандово и Корова/ се срещат и в известния пълен доганджийски регистър за Румелия от 1482 г.“¹¹.

Селищата от Чепинско се срещат и в регистъра на джелепкешаните. Ето какво пише краеведът Петър Гелин от Ракитово:

„Името на Ракитово се споменава за първи път в **регистъра на джелепкешаните (едри скотовъдци) от 1576 г.** Записани са онези животновъди, притежаващи над 25 овце. (29).

Каза Татар Пазар

Чрез султанска заповед чрез дворцовия мубашир Мехмед чауш се съставя списък на старите и новите джелепкешани от каза Татар пазар за овце кавърджик през тежкия сезон.

Написано през първите десет дни на реби юл евел (7 юни 1576).

Село Ракитова. Юсуф, син на Исмаил – 40, Стойчо Душо – 40, Драйко Душо и Драгине Русю – 70, Хюсеин, син на Хасан, нов – 25, Хюсеин Мюми, нов – 25, Драгине Милчмо, нов – 25, Дойча Радул, нов – 25, Радослав Драгине и Русю Драгине, нови – 60, Ибрахим Якши – 25, Всичко 335 овце.

От изброените лица 6 са нови, т. е. тях за първи път ги записват в джелепкешанския списък. От упоменатите 11, с български имена са 7, останалите с турски. Това показва, че единични помохамеданчвания в Чепинския край стават през 16 в. Според броя на овцете може да се приеме, че селището е с най-много население и ливади за паша. То е обложено с най-големи феодални задължения за разлика от другите чепински села. Джелепкешаните се определят като едри скотовъдци, които се занимават с търговия на добитък. Тяхно задължение е да осигурят животни за държавните нужди¹².

¹¹ The_vakf_institution_in_Rhodope_mountain%20.pdf, стр. 56.

¹² Петър Гелин, Миналото на Ракитово, София, 2007, АДГ – Пловдив, стр. 33.

3.3. ХУДУТНАМЕ ЗА ЧЕПИНСКИТЕ СЕЛА КАТО ЧАСТ ОТ ВАКЪФА НА СЮЛЕЙМАН I

Най-много информация за Чепинско от този ранен период на османското владичество дава худутнамето /синурнамето/ на Сюлейман I от 1550/7. Худутнамето може да се вземе от произведението „ЧЕПИНО (едно българско краище от северозападните разклонения на Родопските планини)“ от Христо Попконстантинов, 1890 г. За този документ говори и историкът Вера Мутафчиева в статията си „Към въпроса за статута на българското население в Чепинско под османска власт¹³“, но тя също ползва текста на худутнамето от горепосоченото произведение на Хр. Попконстантинов. За да може да се придобие по-цялостна представа прилагаме текста: „Границите на Чепино са очертани подробно и въ следващия общъ документъ на всичките села, що го населяватъ и които села са били вакуфъ на некой си паша Едирналия, комуто били посветени отъ Султан-Сюлеймана. Речениятъ документъ е преведенъ и на български, по случай на поземления процесъ между Каменчанье и Коровчанье отъ една и Беловчанье отъ друга стр, и благодарение на добрината на любознателния Каменски жителъ г-на Ст. Масларова, можахме да се здобиемъ съ единъ преписъ отъ превода и да го поместимъ тукъ.

Документътъ гласи така:

„Граниченъ Актъ (Худутнаме).

На селата Корова, Каменица, Баня, Ракитово, Костандово и Дорково, които са отъ вакуфите на умрелия въ Цариградъ покойни Султанъ Сюлейманъ Ханъ.

На селата К. К. Б. Р. К. и Д. (Корово, Каменица, Баня, Ракитово, Костандово и Дорково), находящи се въ Чепинската Нахия, Татаръ-Пазарджишка Околия, които са посветини (вакуфирани) за имарета (благодетелно заведение), понеже границите им са прилепени едни къмъ други, то пристъпи се за определението на границите имъ, както следва:

Границата започнува първо отъ Чайлятъ-Тепе, която се намира до Лабакъ-Айлагъ въ северната страна на с. Корово, отъ дето гледащецъ къмъ юго-западъ слиза нанадолу до Катранъ-Чукуръ; отъ тамъ като отива до два мила (два пъти по около 2.500 аршина), стига до една голяма река (Яденица и Марашъ-Дере); отъ тамъ върви нанакгоре къмъ същата страна и среща течението на водата, и като отива около два мила место къмъ Марашъ-Дереси стига до Хасанъ-Мандрасъ, която се намира въ Каинлекъ-Тепеси; отъ тамъ пакъ като отива още, около два мила, стига до Айлака, називаемъ Хаджи Мустафовъ; по-нататъкъ отива на Юрухъ-Яйласъ, който се намира надъ Айгър-Чукуку, отъ дето стига на Канлъ-Бунаръ, който се намира край пътя; отъ тамъ достига на Фучу-Мандрасъ (непреводими неясноти).

¹³ <https://www.rodopskistarini.com/2012/09/1965.html> – Вера Мутафчиева.

Плаща правото на Айлакъ, както са наложени по на равна половина, а отъ тамъ върви около четири мила право къмъ западната страна на Тунеръ-Бурну Назовиваемъ Силахи стига на Гюмратлъ Дереси, отъ дето по сърта въ Кростова, което го наричатъ Юрюклеръ-Чалъ и което е отъ Вакуфа; на нагоре върви малко къмъ същата посока и стига въ Айлакъ Тирле, който яйлакъ е отъ Вакуфа; отъ тамъ пакъ по същата посока върви нанадолу стига на Ялия-Нам-Юрюкъ-Юрду, називаем Сюткья, която тоже е отъ Вакуфа; отъ тамъ гледащъ къмъ истокъ върви, до едно време, ще стига на Браза-Аланъ и то е от Вакуфа, отъ дето влиза на ракитовската граница и се достига на Шахънъ-Каяси. Отъ тамъ стига на яйлака Чемрене, отъ тамъ на яйлака Сеферджа, отъ тамъ на Юлу Иолъ (големия път), отъ дето презъ големия път стига на Енгечъ-Дереси, отъ тамъ достига на Юрюклеръ-Джамисъ, находящъ се въ Батакъ и отъ тамъ стига на камъка, който е приложенъ по пътя за граница, отъ тамъ върви по пътя колко едно хвърляне съ лъкъ (биръ акъ атъмъ) стига на камъка находящъ се въ пътя като слизашъ отъ Бей-Бунаръ и който камъкъ съставлява за граница приложенъ отъ непаметно време, отъ дето по същия пътъ ходи неколко и стига на местото при влизанието на Чамлъка, въ което место има приложенъ камъкъ; отъ тамъ стига на яйлака називаемъ на Тукмакъ Хасанъ Намъ Юрукъ Яйлакъ; отъ тамъ стига на Кемикли-Тепе а отъ тамъ на Новоделеие а отъ тамъ на Каркария-Бунаръ, отъ тамъ на Калчеша отъ тамъ на Куагунъ Каясъ, отъ тамъ на Голагалъ (Голецъ) и отъ тамъ стига дерето (реката) називаема Елли-Дере, а отъ тамъ като пресича казаното дере, стига на Ески-Кешишликъ, отъ тамъ стига на местото називаемо Иланжа, което место е граница или край на Корово; отъ там отива неколко време по баиря и стига на Бусакъ-Яйлакъ, който яйлакъ принадлежи на село Корово; отъ тамъ стига въ баишря називаемъ Езерище и отъ тамъ стига на Даръжа-Манджасъ на местото називаемо Леска, което е отъ Вакуфа и отъ тамъ стига на и отъ тамъ стига на Ликова-Мандра находящи се въ Каилджи, което е тоже отъ Вакуфа; отъ тамъ стига на Папрадинъ и отъ тамъ на съртаназиваемъ Куикълъ и от тамъ опира пакъ до Лабакъ-Айлакъ, отъ дето се и почна границата.

Настоящиятъ преписъ е снетъ отъ едно автентично обгербувано худутнаме, първообразно, на което е пазено въ казания по-горе ексафъ и е верно съ първообразното. 1 Шеваль Мюхаремъ 1068 год.

Подпись нечетимъ

Печатъ нечетимъ

На гърба Каидите

Книга на село Костандово от Вакуфите на умрелия въ Цариградъ покойни Султанъ Сюлиманъ Ханъ Околия нахия Чепене село Костандово привързано на същата нахия¹⁴.

Въпреки, че худутнамето е било известно и е цитирано веднага след Освобождението от Христо Попконстантинов, то не е много популяризирано в историческата литература. За него се сеца Вера Мутафчиева във връзка със статута на чепинските българи. Тя използва публикувани документи от турския историк М. Т. Гьокбилгин, отнасящи се до седемте чепински села за втората половина на XVI в. Гьокбилгин публикува данни за феодалните приходи от чепинските села, които дават основание на Вера Мутафчиева да констатира, че това са стари и доста богати селища за времето и мястото си. „Впрочем няма съмнение, че цитираният документ говори за седемте чепински села. Съвсем кратките сведения, съдържащи се в публикацията на Гьокбилгин¹⁵ във от имената на тия села, са данните за феодалните им приходи, а именно:

Село Дорково в нахията Сарухан бейлю	16834 акчета
Село Костандово в нахията Сарухан бейлю	20116 акчета
Село Каменица в нахията Сарухан бейлю	13706 акчета
Село Корова	8000 акчета
Село Ракитово в нахията Сарухан бейлю	31238 акчета
Село Баня в нахията Сарухан бейлю	20084 акчета
Село Лъжани в нахията Сарухан бейлю	9737 акчета

С това се изчерпват сведенията за въпросните села, включени във вакъфа на Сюлейман I в Татарпазарджишката каза и обнародвани от Гьокбилгин. Колкото и лаконични, те дават възможност за редица важни изводи.

Преди всичко ясно е, че изброените села са съществували до едно през XVI в. Излишно е да бъде поставян въпросът за тяхното основаване и за народностния им състав. Това били без всякакво съмнение български, заварени от завоеванието селища. Първото е доказано от техните български наименования – в това отношение не може да съществува спор. В полза пък на твърдението, че през XVI столетие те вече са имали зад себе си дълъг живот, говори фактът, че през управлението на Сюлейман I седемте чепински села имали значителен брой жители – признак, характеризиращ именно старите селища.

Впрочем ако сравним феодалните приходи на изброените вакъфски селища с феодалните приходи на мнозинството наши села по същото време (описани в съхраняваните у нас османски феодални регистри), то ще забележим, че при последните рядко се среща село дори с приход над 7-8000 акчета. (Тук става въпрос за номиналните, а не за реалните приходи, тъй като

¹⁴ <https://www.rodopskistarini.com/2012/02/1890.html>, стр. 3-5, Христо Попконстантинов.

¹⁵ M.T. Gokbilgin, Edirne ve Pasa livast vakiflar, mulkler, mukataalar, Istambul, 1952, стр. 498.

в регистрите, включително и в цитирания случай, са вписани именно номиналите). Следователно, що се касае до чепинските села през XVI в., очевидно е, че сме се натъкнали на необичайно големи и богати селища за даденото време и място¹⁶.

По-нататък в статията Вера Мутафчиева продължава с изводите: „В крайна сметка обнародваните от Гьокбилгин сведения от XVI в., що се касае до демографията на Чепинско през втората половина на XVI в., а именно че районът, ударен през XVII в. от едно от най-масовите помохамеданчвания в Родопите, е бил вакъф“¹⁷.

3.4. ПОЛОЖЕНИЕТО В ЧЕПИНСКО ПРЕЗ XVI В.

Не са отбелязани никакви по-значителни събития през XVI в. в района на Северозападните Родопи и по-специално в Чепинско. Населението е почти изцяло християнско. Първите мюсюлмански ханета (къщи, домакинства) се появяват в регистрите в началото на XVI в. През 1515 г. те са 22, а през 1528-1529 г. те са 24. Въз основа на худутнамето за вакъфа на Сюлейман I от 1550/7 г. Вера Мутафчиева счита, че през този период няма трайно установили се османски колонизатори. По-скоро става въпрос за юруци номади, свързани с летните планински пасища в района.

Ако приемем, че худутнамето е издадено при учредяването на вакъфа през 1550/7 год. и на този документ му е направен точен препис през 1658 г. то прави впечатление, че в него има много турски названия. Този въпрос е коментиран от Вера Мутафчиева:

„Мнозинството турски местни имена, отразени в худутнамето, принадлежат преди всичко на летни пасища или на мандри: Лабак яйлагъ, Хаджи Мустафа яйлагъ, Юрюк яйласъ, Тукмак Хасан, наречено Юрюк яйлагъ, Бусак-яйлагъ, Хасан-мандрасъ, Дураджа-мандрасъ и пр. Те убедително свидетелствуват, че в Чепино е било налице не уседнало, а пастирско турско население, което е дало турски имена предимно на пасищата (към тях трябва да бъдат отнесени и имената на някои планински ливади, като Браза-аланъ, Сеферджа и др.), на мандрите, а след това на някои съседни върхове и реки. В полза на това предположение говорят и някои съвсем изрични местни наименования из същия документ, а именно: Юрюклер-яйласъ, Юрюклер-чалъ, Ялия, именуемо Юрюк юрду, Юрюклер джамиси, Тукмак Хасан, именуемо Юрюк яйлакъ. Следователно повече от очевидно е, че турското население, което се срещало из този край, е било номадско – факт, който Дечев доказва, що се отнася до Чепеларе. Това население се е изкачвало от Беломорието или от Маришката низина в Родопите само лете – свидетелство за това е фактът, че топонимията ни указва изключително

¹⁶ <https://www.rodopskistarini.com/2012/09/1965.html>, Вера Мутафчиева, стр. 119-120.

¹⁷ <https://www.rodopskistarini.com/2012/09/1965.html>, Вера Мутафчиева, стр. 120.

летни пасища – яйлаци. Известно е, че за зимните пасища в турския език съществува нарочен термин – къшлак, а в худутнамето не срещаме нито един къшлак.

Затова пък запазилите се в худутнамето български местни имена от Чепинско съвсем не са свързани с номадски бит, издават именно уседналостта на местното българско население. Някои от тях са били дублирани с юрушки наименования. Това е например Крастова – българското име на Юрюклерчалъ. То не е нищо друго освен Кръста, може би старо християнско оброчище. Вече бе споменато Браза-аланъ, вероятно извратена форма на Бърза или Бреза. Не е изключено Чемрене да представлява изменено Чумерна или подобно. Смесено – гръцко-турско – е името Каркария-бунаръ. Наред с тези български в турски изговор или наполовина турски имена в худутнамето се натъкваме и на чисто български: Новоделие, Кълчеша, Голагалъ (Голец или Голакът), Езерище, Леска, Ликова мандра, Папратино и др.

Основен извод от изложеното е, че значителна част от топонимията в Чепинско се е запазила българска докъм средата на XVI в. въпреки преводните, турски форми на някои имена и въпреки обстоятелството, че османската канцеларска практика е предпочитала поначало турските форми или имена при успоредното съществуване на български и турски или дори превеждала някои български имена при съставянето на даден документ. Освен това турската топонимия от този район разкрива номадския характер на турското население дотолкова, доколкото е било известно в Чепинско.¹⁸

Процесът на ислямизация се засилва през втората половина на XVI в. От Таблица 1 се вижда, че през 1569/70 г. общо за чепинските села има 193 мюсюлмански домакинства, а през 1595 г. мюсюлманските домакинства стават 216. Не е ясно какви са причините за ускоряването на този пълзящ процес. Въз основа на изказаните от Вера Мутафчиева съображения при анализа на цитираното худутнаме не става въпрос за идването на турски заселници. Очевидно става въпрос за българи, приели исляма.

4. ВЛОШАВАНЕ НА ВЪТРЕШНОТО ПОЛОЖЕНИЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XVII В.

Станал султан на 11-годишна възраст през 1623 г., Мурад IV практически не управлява. Чрез него управлява майка му Кьосем султан. Империята отслабва. Избухват бунтове: в Крим през 1624-1628 г.; в Румелия и Анадола през 1629 г.; в Египет, в Йемен, в Ливан през 1630-1631 г. Държавите са обременени с многобройни дарения за еничарите, данъците и таксите се събират неравномерно, доходите от вътрешната и външната търговия намаляват, снабдяването на градовете и особено на столицата се сблъсква с големи трудности, което предизвиква повишаване на цените.

¹⁸ <https://www.rodopskistarini.com/2012/09/1965.html>, Вера Мутафчиева, стр. 123-124.

В началото на 1632 г. има сериозни инциденти в Истамбул, чиито жертви стават двама велики везири: единият загинал в резултат на еничарски бунт, а вторият е екзекутиран по заповед на султан Мурад IV, който става на 22 години и от този момент нататък до края на управлението си през 1640 г. реално управлява империята. Особено важно е, че конфискува незаконно придобитите богатства, **прави ревизия на данъчните регистри** и стабилизира държавните финанси.

След Мурад IV на престола сяда брат му Ибрахим I, наложен отново от майка им Кьосем султан. Интригите в двореца започват отново. В края на управлението на Ибрахим I (1648 г.), наречен Дели (Лудия) заради неадекватното му поведение, бюджетния дефицит на държавата възлиза на 150 милиона акчета, което било 1/3 от националния доход. Избухнали бунтове сред служителите в двореца и спахиите в Истамбул¹⁹.

Новият султан Мехмед IV, син на Мурад IV, бил на 6 години, когато седнал на престола през 1648 г. Баба му Кьосем султан искала още да управлява, но била отстранена от майка му Хатидже Турхан султан. Заради нови опити за интриги Кьосем султан била удушена през 1651 г.

„Как се обяснява тази деградация на османската държава? Най-напред трябва да се констатира фактът, че тя вече не е онази динамична държава от XVI в. Вече няма завоевания, следователно няма плячка и доходите са значително по-малки, още повече, че трябва да се поддържа скъпоструваща армия (броят на военните от 48 000 през 1595 г. достига 66 300 през 1609 г., 70 900 през 1630 г., 64 150 през 1635 г., 59 200 през 1640 г., 85 000 през 1652 г., като еничарите представляват две трети от тези цифри). Броят на тимарите остава същият, а броят на тези, които ги ползват, не намалява, а се увеличава поради нарастването на приближените на висшите сановници. Конфискациите служат най-вече за попълване на хазната“²⁰.

„Опитът на великия везир Тархунджу Ахмед паша да реорганизира администрацията и да напълни хазната предизвикал такава реакция от страна на всички облагодетелствувани от режима, че те успели да го свалят и екзекутират (март 1653), а бюджетният дефицит достигнал 170 милиона акчета (докато доходите се покачили на 500 милиона акчета). От друга страна, улемите се опитали да въздействуват на обкръжението на султана в дух на строг консерватизъм и против всякакви вътрешни реформи. Две години по-късно великият везир Ипшир Мустафа паша също бил постигнат от трагична съдба. Финансите се намирали в пълен безпорядък. За да се плати на войските, обикновено се прибегвало до конфискация на имущества, до сечене на акчетата, които съдържали повече мед, отколкото сребро. В Истанбул ги наричали "цигански пари" или "кръчмарски пари". Два последователни бунта – на еничарите и на столичното население през май 1655 г. и март 1656 г. – предизвикали вълна от екзекуции, служебни размествания, конфискации, без това

¹⁹ https://electronic-library.org/books/Book_0046.html.

²⁰ Пак там.

да подобри положението. Населението на провинциите също се бунтувало срещу корумпираните управители и чиновници или пък самите управители се надигали срещу централната власт, както например Абаза Кара Хасан паша, който отново оглавил бунта на джелялиите в Централен Анадол.

Към всичко това се прибавила и войната с Венеция. През март 1650 г. венецианската флота преградила Дарданелите. През юни същата година тя разбила османската флота, която се реванширала през май 1654 г. Но победени отново при Дарданелите на 26 юни 1656 г., османците изоставили островите Лимнос, Самотраки и Тенедос (юли–август 1656). Това поражение предизвикало паника в Истанбул, където цените на стоките рязко се покачили. Великият везир с мъка успял да убеди султана, който избягал в Юскюдар, да се върне в столицата (3 септември 1656). И точно при тези обстоятелства султанът, или по-скоро майка му Хадидже Турхан, се обърнала за помощ към Мехмед Кьопрюлю, който станал велик везир (15 септември 1656)²¹.

„Малко известен, без солидни връзки с различните кланове в Истанбул, енергичен, решен да преследва непреклонно целта си и да върне авторитета на управлението, Мехмед Кьопрюлю незабавно се заема с така наречените кадъзаде, религиозни екстремисти, екзекутира Абаза Ахмед паша, обвинен, че е изоставил на венецианците Бозджа Ада (Тенедос), потушава бунта на спахиите, чийто корпус след това прочиства, **спечелва една морска битка срещу венецианската флота (юли 1657)**, с което си възвръща Бозджа Ада и Лимнос (август и септември 1657). Проливите са освободени от блокадата на венецианците и жителите на Истанбул са избавени най-сетне от опасността от глад и бунт“²².

„Водейки политика на въвеждане на ред в империята, Мехмед Кьопрюлю прави чистка във военните и цивилните институции, наказвайки строго джелялиите, както и офицерите и чиновниците, които заемат постове незаконно, без официално назначение. Неговата строгост се проявява също така и във финансовата област, където излишните разходи са ограничени, нарушителите — подведени под съдебна отговорност. Притежателите на тимари и зиамети от своя страна трябва да подновят актовете за притежание посредством изплащане на определена такса. Данъчните постъпления са редовни и ако в началото на управлението на великия везир на войската било плащано благодарение на принудителен и гарантиран заем от притежателите на големи богатства, по-късно заплатите на войниците се изплащат редовно: през 1071 г. (1660–1661 г.) държавният бюджет практически е уравновесен (580 милиона акчета доходи срещу 593 разходи), което свидетелствува за големи усилия за възстановяване на стабилността“²³.

²¹ https://electronic-library.org/books/Book_0046.html.

²² Пак там.

²³ Пак там.

5. ПРОБЛЕМЪТ

По време на управлението на Султан Мурад IV в Чепинско постепенно се поражда правен проблем. Без да се съобразява със специалния харбаджийски/войнушки статут на цепинци султанската канцелария включва част от населението в джизие-списъците. С това се нарушава Договорът между цепинци и румелийския бейлербей Лала Шахин паша, сключен при предаването на крепост Цепина през 1373 г. Нарушението е по-специално на точка четвърта от споразумението: всички мъже-християни от Чепинско на възраст от 20 до 35 години участват заедно с османската армия **като помагачи**, когато са поканени, навсякъде, където има нужда. Нарушението се вижда от Таблица 1. До края на XVI в., последно през 1595 г., ханетата/домакинствата се отчитат като християнски и мюсюлмански. Християнските домакинства имат задължението да пращат помагачи харбаджии/войнуци в армията и поради тази причина се води точна сметка за техния брой. Но в началото на XVII в., по специално през 1634 г., за три от селищата: Каменица, Ракитово и Лъжани се появява, за първи път в Чепинско, запис за джизие-ханета в регистър MMD №152 от 1634 г. Не е ясно защо са пропуснати другите 4 селища в Чепинско: Костандово, Дорково, Баня, Корова. Възможно е те да са пратили мъже за харбаджии/помощници в армията някъде. Или просто в султанската канцелария на Султан Мурад IV е царял хаос и просто са пропуснати. Във всеки случай **вписването на част от цепинци в джизие регистрите е явно нарушение на техния статут** и те са реагирали. Най-вероятно са отказали да платят този данък.

Конфликтът се задълбочава още повече, защото през 1639 г. в джизие-регистъра има записани вече 593 джизие ханета, а в регистъра от 1641 г. са записани 479 джизие ханета от Чепинско. Намаляването на джизие ханетата през 1641 г. с около 100 спрямо 1639 г. може да означава, че толкова домакинства са приели исляма, за да не плащат тежкия данък. Още повече, че е възможно да има натрупване на неплатен данък от 1634 г., откогато възниква казусът.

5.1. ЛЕТОПИСЪТ НА ПОП МЕТОДИ ДРАГИНОВ ОТ С. КОРОВА

Наличието на спор за плащане на данъци между цепинци и султанската канцелария е отразен от Стефан Захариев. В книгата си за Татарпазарджишката каза той публикува Летописа на поп Методи Драгинов от с. Корова.

„Когато турският емир цар Мехмед, наречен Ловец, започна сефер (война) в Мора (Морея, Пелопонес), в Гърция, та изпрати 105 хиляди (по-точно 105 ладии) войска по море и 150 000 на сухо, тогава дойдоха в Плодин (Пловдив) град 6 паши, та преминаха през Пещера. И Мехмед паша с много еничари дойде в Чепино на Костантово (Костандово) и събра всички попове и кметове, та ги окова във вериги и каза:

- Бре, хаинлар (предатели). Вас Али Осман патишя (господар) ви обича, та не давате царевото (данък). Само когато трябва помагате на нашата войска. И ние ви обичаме като нашите еничари, а вие сте искали да вдигате глава против нашия цар.

Тогава бан Вельо и протопоп Константин отговориха:

- Чесни везиру, нашите момчета доскоро са били с царските войски по Тунос (Тунис), по Траболус (Триполи) и Мисер (Египет). Че какво грозно (лошо) видяхте у нас?

А пашата каза:

- Вие лъжете. Мен ми обади карабашот (черноглавият, владиката) във Филибе (Пловдив) – (проклетият пловдивски митрополит Гаврил).

А те казаха:

- Той не ни заповядва на нас, тъй като не му даваме верим (данък), та ни клевети.

И пашата отговори:

- Нали и вие сте кауре (неверници, християни), защо да не давате? Ето че сте асии (бунтовници).

И заповяда на еничарите да ги изколят всичките. Тогава някой си Карамим Хасан ходжа измоли от пашата да ги опрости, ако се потурчат. И на Гергьовден се потурчиха бан Вельо, протопоп Константин, поп Георги с поп Димитър в Костантово, и всички кметове и попове от другите села. И тъй като имаше голям глад, пашата остави още четири ходжи да ни потурчат и които се потурчат, да им дадат жито за ядене. А той отиде през Разлог в Солун. Нашите се потурчваха до Богородица (август). Които не се потурчиха, едни изклаха, други избягаха по гората, а къщите им изгориха. Хасан ходжа изпрати много коне в града (Пазарджик), та докараха жито от Беглик хан (по-късно Куршум хан) и го стовариha в църквите „Света Петка“ и „Свети апостол Андрей“ в Костантово и раздаде на потурчените къщи по две мери ръж и по две мери просо. Та на Петковден дойде ферман от царя да се съберат българите, да станат рая, да дават харач и верим и да ходят на ангария, само турците да отиват във войската. И събраха се бежанците, та съградиха къщи в Каменец и Ракитово. Тогава повечето бежанци от страх отидоха при Стара река, та съградиха ново селище, Батево. Хасан ходжа за кашмер (подигравка) накара потурнаците, та разрушиха всички църкви от Костенец до Станимака – 33 манастира и 218 църкви. И така по божие благоволение бяха разсипани балгарите в Цепина. Помни, Господи,

грешния и недостоеен твой раб поп Методи Драгинов от село Корова. Записа се в годината 16...²⁴.

Конфликтът и исканията на двете страни са ясни. От едната страна е везирът Мехмед Кюпрюлю, който пита защо цепинци, които са християни, не дават царевото – данък харадж/джизие? От другата страна са цепинци, които казват, позовавайки се на стария Договор, че техните момчета ходят с войската и те не плащат джизие. Никога не са плащали. Те се имат стари правдини – права и по погрешка са вписани в джизие-регистрите. Обръщението е „чесни везиру“. Мехмед Кюпрюлю паша е над седемдесет годишен, еничар от Албания, справедлив и честен офицер. Надеждата на цепинци е точно този честен мъж да ги разбере и да ги защити, да възстанови правата им. Всички султани от 1373 г. до 1634 г. са зачитали Договора и не са оспорвали или променяли нищо от него. Но те не знаят, че великият везир трябва да защити държавата, да напълни хазната, да разкъса примката, която венецианците са затегнали на Дарданелите и се опитват да удушат Османската империя. В тази паметна пролет на 1657 г. Мехмед Кюпрюлю отсъжда против цепинци и ги поставя в най-тежката ситуация, която те са преживявали от векове. Той, а чрез него и невръстният султан, вече са решили да променят Договора и по-точно точка 4 от споразумението. На цепинци се отнема харбаджийския/войнушкия статут. Те стават християнска рая. Султанският ферман, променящ статута на цепинци, пристига по Петковден (в средата на октомври 1657 г.), веднага след като Мехмед Кюпрюлю, разбивайки венецианците, се връща в Истамбул.

6. ИЗХОДЪТ ЗА ЦЕПИНЦИ

В тази ситуация, когато лично великият везир Мехмед Кюпрюлю, който е приел да изпълнява длъжността с уговорката за пълни правомощия, съобщава на цепинци, че трябва да плащат, че губят харбаджийския си статут и е въпрос на месеци да има султански ферман за това, за тях няма надежда. Не могат да платят, защото са се натрупали много данъци, поради правния спор и неплащането от години. По принцип свещениците са освободени от данък джизие. В този случай, за да не последват репресии поради неплатени данъци, административния водач бан Вельо и всички попове приемат исляма първи. След приемането на исляма данъкът джизие отпада. Последват ги повечето от селяните.

При пристигането на войската в Чепинско през май 1657 г. някои от българите се разбягват по горите. Може да се предположи, че ферманът задължава християните да плащат от момента на издаването му напред. Тези, които решават да запазят вярата, се заселват в Каменица и Ракитово. Каменица е изцяло християнско селище, докато Ракитово още от 1515 г. става смесено селище. Има запазен спомен, че избягалите ракитовци отиват в една местност,

²⁴ Подбрани извори на българската история, том трети, Тангра ТанНакРа ИК, София, 2008, стр. 38-39.

наречена „Бежаница“, на около 15-17 км. от селото по посока на пещерата Извора/Лепеница. Там те са живели до есента на 1657 г., докато султанският ферман по Петковден им позволява да се върнат по домовете си.

Има и българи, които не приемат исляма и не искат да плащат джизие. Те трябва да намерят такова селище, в което населението е със специален статут, какъвто е бил техния преди управлението на Мехмед IV. Не е достатъчно просто да се изселят на друго място, защото това означава да си изоставят къщите и имота, и пак да плащат джизие. За тяхна радост такова селище има наблизо. Това е село Батево (Батак). Това селище от средата на XVI в. има статут на дервенджийско село. Дервенджиите са пазели проходите. С други думи, те са помагали на османската войска без да напускат селото си. „Що се отнася до пътищата в Родопите, този, за който вероятно може да се твърди, че е действал и се развивал като „много оживен търговски път“ (може би най-рано след 30^{те} години на XVI в., понеже в документите от това време, които ще имаме възможност да разгледаме, той все още не се „засича“), при все високия риск, като се има предвид, че населението, живеещо покрай него се занимавало „със земеделие, животновъдство и разбойничество“, е начертаният по-горе Западен, свързващ Северна Тракия (по-точно западната ѝ част) и Беломорието през Чеч – Неврокопски и Драмски. Доказателство за това може да бъде и фактът, че: 1. В иджмал регистъра от 1528-29 г., който тепърва ще разгледаме подробно, единственото дервенджийско село, за което би могло да се допусне, че е в северните склонове на Родопите и е свързано с този път е записано след Пещера и 2. Батак (между Пещера и Велинград) е единственият засега известен на нас мензил по документ от 1671 г. Бихме могли да предположим, че използването на това трасе е и една от причините Неврокоп да се запази през целия османски период със статут на град – и оттук – трайно в административно-властови център, единствен за Родопите, през целия интересуващ ни период, и да понесе значително „преформатиране“ в османския контекст за разлика от другото при/родопско селище с териториални и демографски характеристики на град, още от предосманското ни средновековие и след това – разбира се в предложените за този период параметри – Станимака“²⁵.

²⁵ The vakf institution in Rhodope mountain in 15-17centuries – Chapter 1 (Вакъфската институция в Родопите – XV-XVII в. – Глава I), стр. 26-27.

7. ПЪТИЩАТА ПРЕЗ ЗАПАДНИТЕ РОДОПИ

Тук е мястото да уточним, че трайното овладяване на Западните Родопи от османците е свързано с пътищата. Съществуват няколко трасета, които са свързвали Истамбул и Пловдив с Неврокоп и Беломорието. Основният път, съвпадащ с античния път Виа Траяна е: Пловдив – Ново село – Пещера – Батак – Доспат – Неврокоп – Драма. Най-трудния участък тук е около Батак, защото се преминава през участък с вековни гори. Това превръща Батак в дервенджийско селище, а впоследствие и в мензил – пощенска станция.

Другият път е през Станимака. Той е: Пловдив – Станимака – Перушица – Кричим – Пещера – Батак – Доспат – Неврокоп – Драма. Вижда се, че в по-голямата си част той съвпада с основния път през Пещера и Батак.

Третият път отново е през Станимака. Той е: Пловдив – Станимака – Девин – Доспат – Неврокоп – Драма. Може да се разглежда и негов вариант, при който след Станимака пътят тръгва през Чепеларе – Смолян – Доспат. Естествено пресичането на планината създава достатъчни трудности, за да се ограничи движението и тази част от планината да се свързва преди всичко с пасищно животновъдство.

Пътят от Пловдив през Чепинско е през Баткун (Паталеница) – пресича планинския рид Каркария в месността Талпици – Дорково – Костандово – Баня – връх Сютка – Беглишки хан (сега на дъното на язовир Голям Беглик, след Батак) – Доспат – Неврокоп – Драма. След село Костандово пътят е имал отклонение през Ракитово – връх Сютка – Беглишки хан.

Старите пътища са били охранявани от много крепости и кули. Всички те са били разрушени или повредени от местното население при завладяването на планината от османците.

8. ДЕМОГРАФСКА ХАРАКТЕРИСТИКА

В старите учебници и в съзнанието на хората трайно е установено разбирането, че помохамеданчването в Чепинско е свързано с избиване на населението. Ислямът е наложен с меч и кръвопролития. Но проблемът в основата си е свързан с плащането на данъци. Той не е предизвикан от клеветите на „чернокапецот“ – омразният гръцки владика от Пловдив Гаврил. Въпреки че той многократно е протестирал, че българите от Чепинско не плащат данъци. Известно е, че гръцките попове и владци са тънели в разкош за сметка на обедняващото българско население. Бройката на домакинствата/ханетата в Чепинско бе показана в Таблица 1. За по-голяма яснота демографската характеристика на Чепинско като цяло може да се види от модифицираната Таблица 2. Данните в нея съвпадат с тези от Таблица 1, но са показани общо за седемте селища.

ТАБЛИЦА 2

Селища в Чепинско	XVI век								XVII век			XIX век	
	TD77 1515 г. ханета		TD370 1528/29г. ханета		TD498 1570/71 г. ханета		Kuyudu Kadime 1595 1595 г.		MMD №152 1634 г.	1639 г.	1641 г.	Ст. Захариев 1865 г. ханета	
	х	м	х	м	х	м	х	м	джизие ханета Каменица Ракитово Лъжани	джизие ханета общо за селата	джизие ханета общо за селата	х	м
Общо	618	22	567	24	641	193	472	216	256 ?	593	479	180	650
	640		591		834		688					830	

Вижда се, че броят на ханетата/домакинствата варира от около 640 до 840 за периода от XVI до XIX в. Християнските домакинства/ханета варират от около 470 до около 650. Няма рязък демографски срив през XVII в., както би могло да се очаква след масов погром над чепинското население. Очевидно масово избиване на население не е имало. Ако се разгледа казусът от гледната точка на великия везир Мехмед Кюпрюлю той би изглеждал примерно по следния начин: държавната хазна е празна – по-добре е да има християни да плащат данъци; има външни врагове – венецианците, които са блокирали Дарданелите и Истамбул и е по-добре да се справят с тях; има еничарски и спахийски бунтове в Истамбул – не е необходимо да се предизвикват нови бунтове в Родопите. Но при създадената ситуация, която се е усложнила и натрупала с десетилетия, великият везир не е можел да допусне някой да не плаща данъци на държавата. Това би могло да се изтълкува като слабост и други да поискат да не плащат.

9. ИЗВОДИ

9.1. ЗА ХАРБАДЖИЙСКИЯ СТАТУТ НА ЦЕПИНЦИ

Фактът, че последвалият султански ферман по Петковден е за промяна на харбаджийския статут на цепинци е още едно доказателство, че проблемът е свързан с този статут и данък джизие, а не с християнската вяра на хората от района. Проблемът не е и в клеветничеството на гръцкия владика Гаврил. Ако населението приеме исляма Гаврил нищо не печели, напротив той окончателно губи връзка с тези селяни. Докато са християни той има шанс да получи власт над тях.

Нещо повече – щом като има издаден султански ферман за отмяна на харбаджийския статут на цепинци то това е доказателство, че Договорът между цепинци и румелийския бейлербей е влязъл в сила. Можеш да промениш само нещо, което действително съществува. И този статут е съществувал от 1373 до 1657 г. – 284 години.

9.2. ЗА ДУХОВНАТА АВТОНОМИЯ НА ЦЕПИНЦИ

Със султанския си ферман Мехмед IV отменя само едно от споразуменията с цепинци. Останалите споразумения от Договора остават в сила. В случая нас ни интересува споразумението за духовната автономия на цепинските села. По този въпрос в книгата си за Татарпазарджишката каза, издадена през 1870 г., Стефан Захариев е категоричен. „5) да не зависят от друга черковна власт, а сами да си се управляват духовно. Това последно преимущество и до днес имат останали-ты непотурчени Помаци Българе, **защо-то двам-та техни свещеници съ самовластни**, те ся ръкополагат от който Владика искатъ и неплащаха никои правдини на Агатоникійскій-тъ Епископъ въ градътъ, нито после на пловдивски-ты Митрополиты, кои-то много пъты мъчиха селяни-ты най-паче вули за бракосъчетаніе да зиматъ отъ техни-ты Епитропи, та други-ты владишки правдини пакъ да не даватъ, нъ Цепинци-ты основаеми на свои-ты стари правдини никогашъ несклониша“²⁶. В случая Захариев говори за свещениците от Каменица и Ракитово. По негово време само в тези две селища още има християнски домакинства. И доколкото той е бил владишки наместник в Татарпазарджишката каза над 15 години със сигурност е знаел, че свещениците на двете християнски общности в Ракитово и Каменица са автономни и независими от гръцката патриаршия.

В Каменица църквата „Св. Троица“ е построена през 1816 г. на мястото на малък вкопан каменен параклис. В 1823 г. в нея е открито първото килийно училище в района, а по-късно – първото светско училище. През 1869 г. е изграден притвор с женска църква над него, отделена от наоса с дървена решетка. През 1891 г., вече в Княжество България, е изградена камбанарията в северната част на църковния двор.

9.3. ДУХОВНАТА АВТОНОМИЯ И ДУХЪТ НА РАКИТОВО

След разрушаването на базиликата „Св. Никола Летни“ през 17 век Ракитово остава без църква. В селото има около 40 християнски къщи. Дълго време ракитовци ходят пеша на църква в Каменица след съграждането на каменската църква през 1816 г. Извършват се и религиозни обреди от свещеници от Каменица в Ракитово в къщата на Димитър Терзиев. Когато турският султан Абдул Хамид издава Хатихумаюна през февруари 1856 г. в Ракитово се заговоря за църква. Кмет е Юсеин Афузът, а зам. кмет – Муса Карамусов. Те

²⁶ Стефан Захариев, фототипно издание с коментар, изд. На Отечествения фронт, 1973 г., цитираното издание е „Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза“, стр. 66.

помагат на ракитовските християни да изпратят искане до областната управа в Татарпазарджик за построяване на християнски храм в селото. Отговорът е отрицателен. Областната управа не може да издаде такова разрешение. Тогава с помощта на Стефан Захариев искането на ракитовци се препраща до д-р Стоян Чомаков в Пловдив – представител на християните за региона. Към искането се добавя едно писмо, в което се описва, че ракитовци вече имат определено място и готови материали, за да изградят отново църквата на име Св. Неделя. Д-р Чомаков, който е личен приятел на Али паша – велик везир и отговорник за вероизповеданията, съдейства на ракитовци. Съществува разбирателство и взаимно уважение между ракитовските мюсюлмани и ракитовските християни. Израз на това разбирателство е дарението, което кметът Юсин Афузът прави – дарява своята градина за място, където да се построи църквата. А зам. кметът Муса Карамусов със свои пари плаща на майсторите. Камъните се докарват от местност Чукура, а дървен материал от околните местности. Строителите са от с. Ковачевица. На 15 март 1861 година е положен в основата първият камък на църквата. Християни и мюсюлмани заедно построяват храма. Църквата е покрита на 8 ноември 1861 г. – Архангеловден. Същия ден е отслужен водосвет от поп Атанас от с. Каменица. От всяка християнска къща се дава курбан. При отчитане на курбаните неизвестно защо част от покрива се срутва. За поправянето му са наети майстори от с. Дебърско, преселници в Брацигово²⁷. Въпреки че не е осветена официално, църквата става действаща.

„Във фонда на църковното настоятелство при храма „Св. В. Неделя“ – с. Ракитово, Пазарджишко се съхранява доклада на свещеник Васил п. Атанасов по случай 100-годишнината от изграждането на храма, в който е отразено участието на българи мохамедани в неговото построяване: *„И макар християните в Ракитово по онуй време да са били само 25-30 къщи, при това бедни ратаи у богати потурнаци, решително се заговорило за построяването на църква в Ракитово и само една година след акта от Великден 1860 г. тя била построена. При това забележително в случая е това, че била построена с пълна морална и материална подкрепа на българи мохамедани, които били повече, по-състоятелни и с големи политически права. Известни са дори имената на тогавашния кмет на селото Афуза Юсеин Ефенди и на помощник кмета Муса Карамусов, които не само разрешили и проагитирали построяването на храма, но и сами дали от личните си средства за целта: още от самото начало единият дал своята градина за построяването на църквата, а другият плащал от свои средства за майсторите. Населението – християни и мохамедани ентусиазирано участвало при събирането и извозването на материали и при самото строене. Всеки давал каквото и колкото могъл. А задружността идвала да припомни, от една страна за еднаквата,*

²⁷ Петър Гелин, Времето на Ракитово, София, 2007, стр. 44.

*българска кръв и за предишната еднаква християнска вяра, както и за голямата разумна братска веротърпимост и отговорност на тогавашните ракитовчани – от друга страна*²⁸.

10. КРАЯТ НА ДУХОВНАТА АВТОНОМИЯ В ЧЕПИНСКО

Същинското освещаване на ракитовската църква „Св. В. Неделя“ се извършва от пловдивския митрополит Панарет на 4 март 1873 г. Той е представител на Българската екзархия, възникнала през 1871 г. в резултат на борбите за църковна независимост. Фактически чепинските църкви преди османското завоевание на Родопите са част от Българската патриаршия. След предаването на крепост Цепина през 1373 г. стават автономна духовна общност, закрепена юридически с подписването на военен Договор с бейлербея на Румелия. С освещаването на ракитовската църква през 1873 г. от митрополит Панарет духовната автономия е прекратена и чепинци стават част от Българската екзархия.

Петстотин години Духовна автономия – това е резултатът от действията на защитниците на крепост Цепина. Това е резултата от непрестанната борба за независимост на духа. Земята на бесите, Свещената земя на Дионис, никога не е покорявана в духовен план.

²⁸ Славиеви гори, сборник, том 1, Пазарджик, 1994, стр. 216.